

Hegedűs Rita

Vonzatok és választások (Adalékok a magyar vonzatok funkcionális vizsgálatához)

1. A téma megjelölése

A vonzat, az igei argumentumszerkezet tanítása komoly kihívás elé állítja az idegennyelv-tanárokat. Hasonló a helyzet a magyar szórenddel is. Ennek okát a vonzat mibenlétének tisztázatlanságával magyarázom – annak ellenére, hogy az elméleti kutatásokban időről időre középpontba kerül a kérdés. Tanulmányomban főképp a német kutatási eredményekre támaszkodva igyekszem feltárni a magyarban eddig figyelmen kívül hagyott összefüggéseket, folyamatokat.

Wahlverwandtschaften

A cím Goethe 1809-ben napvilágot látott klasszikus regényére utal. Ennek középpontjában folyamatosan felbomló és újjárendeződő kapcsolatok állnak, telítve belső feszültséggel, rejtett és váratlanul felszínre törő mozgással, melyet az idő, régi és új szereplők, helyszínek, hangulatok, érzések – tehát a mindenkori szituáció, az adott a külvilág befolyásol. A látszólagos nyugalom ellenére az egyetlen, ami állandó benne: a változás. Ennek nyelvi megragadása már önmagában is kihívást jelent a vizsgálódó elme számára, de mindez eltörpül a nyelvtanár feladata mellett, akinek a nyelvi rendszer alkalmazását úgy kell megtanítania, hogy az minden esetben megfeleljen a folyamatosan változó szituációnak.

Egy-egy nyelvészeti probléma tudományos feltárásánál, már pusztán a hipotézis megfogalmazásánál is elsődleges kritérium az elméleti keret megválasztása. A keret olyan ösvényként működik, mely szabályozza, ugyanakkor korlátozza is az előrehaladást.

Az alkalmazásban – esetünkben a jelenség taníthatóságát megkönnyítő magyarázatok keresésében – gyakran túl kell lépni e kereteken, hiszen a cél nem egy elmélet létjogosultságának alátámasztása, hanem egy konkrét probléma megoldása. Lassan elfelejtődik az a tény, hogy a nyelvészet nem pusztán az elmélet alkalmazása, hanem épp az alkalmazás során fellépő kérdésekre való válaszkérés egy lehetséges rendszere. Gondolatmenetem kiindulópontjaként Banczerowski¹ megközelítését választottam: „a kognitívizmus a nyelvtudományban az úgynevezett posztmodernista paradigmát tükrözi, amely nem egységes. A heterogenitás a posztmodernizmus definíciós jegye. Ennek az irányzatnak a képviselői azt vallják, hogy a tudományos tevékenység alapvető feladata nem a magyarázás, hanem a megértés. A megértésnek viszont nem egyféle leírásról kell alapulnia, mivel az objektív valóság igen bonyolult, tehát a mindössze egy szempontra korlátozódó leírás nem vezethet a valóság megértéséhez.” A több szempontú megközelítés még inkább indokolt, ha egy olyan összetett nyelvi jelenségről van szó, mint az ige és határozóinak kapcsolata. A vonzatok mibenléte komplex terület, mely nem írható le egyetlen mereven körülhatárolt, egységes elméleti kereten belül, legkevésbé formális megközelítésből.

A nyelv statikus szemlélete merev kategóriáival nehezen kezeli a következő mondatokat:

(1a) *János focimeccsre hívja Józsit.*

(1b) *János felhívja a barátját.*

(1c) *János cicukámnak hívja a feleségét.*

---

¹ <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123107.htm>

A megoldást a szerkezetből való kilépés adhatja: nyitni kell a funkció, s ezen is továbblépve a **situáció, az adott helyzet** irányába. Ennek egyes lépéseit a következő pontokban mutatom be. Előre kell bocsájtanom: napjainkra az ige és kiegészítőinek viszonyát különféle elméleti megközelítésekkel vizsgálták. Ezek szerteágazó, részletes elemzésére ehelyütt semmiképp sem vállalkozom, megmaradok a gyakorlati – alkalmazott – szempontokat is magában foglaló funkcionális–kognitív megközelítésnél. Ezen a mezsgyén haladva megfigyeléseimet két alapvető szempont szerint rendezem:

- a valenciához tartozók körének kiszélesítése;
- vonzat és szórend problematikájának összekapcsolása.

Vizsgálódásaim folyamán történeti, strukturális és kognitív szempontokat figyelembe véve felhasználom a más nyelvekre vonatkozó elemzések eredményeit is.

Meglátásom szerint a funkcionális szemlélet az, amely a történetet, állapotot, nyelvhasználatot és a kognitív folyamatokat rugalmasan integrálva az adott jelenséget az alkalmazásra – jelen esetben a nem magyar anyanyelvűek tanítására – is alkalmassá teszi, ezért választottam vizsgálati módszerként.²

A tanulmány többszöri átdolgozása során állandóan beleütköztem a terminológia elégtelenségébe, bizonytalanságaiba. A *beszédhelyzet / adott helyzet / diskurzussituáció / diskurzusvilág* kifejezések használata a különböző forrásokban nincs minden esetben pontosan meghatározva, illetve párhuzamosságok figyelhetők meg.

A modern funkcionális szemlélet egyik kiindulópontjának tekintett S. C. Dik terminusának, a *State of Affairs*-nek lehetséges fordítása az *adott helyzet*. Ennek egy tágabb – általánosabb – értelmezése³ alkalmas arra, hogy megfelelő keretet adjon az ige és kiegészítőinek vizsgálatára, míg a predikátum értelmezésében szükség van a tematikus szerepek bevezetésére.⁴ Problémát jelent, hogy a *State of Affairs* magyar fordításában az *adott* befejezett melléknévi igenév aspektualitásában ellentmond a fentebb hangsúlyozott **változás** kritériumának. Mindezeket figyelembe véve döntöttem a *situáció* használata mellett, mely értelmezésében megfelel a Langacker-féle *usage event*-nek.⁵

A tanulmány felépítése a következő:

- A vonzatkutatás főbb állomásai, ennek hatása a magyar nyelvi vizsgálatokra;
- Az állapot és történet összekötése;
- A német vonzatkutatás szempontjainak lehetséges alkalmazása a magyarban;
- A szórend és a vonzat összefüggései.

Az egyes részterületek vizsgálata egy hipotézis bizonyítására irányul: a beszédrészek közötti határok életpelenek, a nyelv megnevező és viszonyjelölő funkciójú elemei között gyakori és tipikus az átjárás. A grammatikalizáció (lexikai elemek grammatikai funkciójúakká válása) nem áll meg a testes (jelölt) elemeknél, hanem érinti a testetleneket is – esetünkben a szórendet. A szórend megváltozása befolyásolja az ige vonzatkeretét, mely új lexikai egység létrejöttéhez vezet. E folyamat levezetésével kísérlem meg demonstrálni a funkcionális szemlélet alkalmazási lehetőségeit.

² A választásban megerősített Haspelmath (2008) tanulmánya, melyben nem tartja ördög ellen való vétéknek az adott nyelv szempontjából releváns jelenségek elmélet-független kezelését: „...that one should not approach languages with a pre-established set of concepts at all and describe each language in its own terms, i.e. without a framework” (Haspelmath 2008, 13).

³ “The term ‘State of Affairs’ is here used in the wide sense of ‘conception of something which can be the case in some world’” (Dik 1989, 60).

⁴ The SoA type is then the compositional function of the semantic properties of both predicate and terms. uő 90.

⁵ Most fundamentally, Cognitive Grammar makes contact with discourse through the basic claim that all linguistic units are abstracted from usage events, i.e., actual instances of language use (Langacker 2001, 144). <https://pdfs.semanticscholar.org/aded/57da6de9d3fdc82b0c7a75d45cbd0bd5248b.pdf>

A téma feldolgozása

Tanulmányom témája végigkísérte egész nyelvtanári–kutatói pályafutásomat. A szórend és a vonzat egyike a leggyakoribb hibaforrásoknak, előfordul a nyelvtanulásnak minden szintjén. Már 1981-ben, az ELTE-n akkor megindult magyar mint idegen nyelv tanárképző szak hallgatójaként és egyúttal nyelvtanárként felismertem, hogy a szórendet érintő kérdésekre kielégítő válaszáért érdemes a 19. századi nyelvemesterekhez fordulni. Hálával tartozom dr. Éder Zoltánnak, aki felhívta a figyelmemet Brassai írásaira. Ő adta a kezembe a tanulmányom gerincét képező Molecz-tanulmányt, melynek első feldolgozására 1989-ben kerítettem sort. A *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések* szórendi fejezete az igemódosítók grammatikalizációjával és a hangsúlykerülő igékkel összefüggésben lett 2004-ben kidolgozva. A valencia és szórend összefüggéseire 2011-es német nyelvű tanulmányban utaltam először. Nyelvtanom bővített változatába, mely a Tinta Kiadó jóvoltából 2013 vége óta kéziratban pihen, már szervesen beépítettem ezt a felismerést.

2. A vonzatkutatás főbb állomásai

A vonzatkutatás irányait a magyar nyelv vizsgálata szempontjából két releváns szempont köré rendeztem:

- Az igeközpontú mondatszemlélet, az ige és határozóinak viszonya;
- A vonzat kifejezésének lehetőségei.

2.1. A modern vonzatkutatás kezdete a 20. század hatvanas éveire tehető. Alapműként Tesnière 1959-es strukturális szintaxisát tekinti a szakirodalom. Ehhez feltétlenül hozzá kell tenni: jelentőségéhez mérten kevésbé került be a köztudatba a Brassaival is kapcsolatban álló Georg von der Gabelentz igeközpontú mondatszemlélete.⁶ A másik mérföldkő a Helbig–Schenkel szerzőpáros *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben* c. munkája, mely németes alapossággal, a német mint idegen nyelv tanításának szempontjából elemzi az ige és kiegészítőinek viszonyát. (Részletes áttekintést nyújt az 1960-as évek végéig napvilágot látott kelet-európai szakirodalomról Molnár (1973) tanulmánya.)

A nemzetközi és magyar kutatások összehangolását újabban Ágel Vilmos szorgalmazza, s ő az, aki a kérdés történeti összefüggéseit, valamint a különböző típusú nyelvek összevetéséből adódó új szempontokat is beemeli a kutatásba; jelen tanulmányom az ő gondolatmenetét folytatja.

A magyar eredmények feledésbe merültek, illetve talán el sem jutottak a nyelvészeti közvélemény ingerküszöbéig,⁷ pedig a vonzatok kérdése a magyar nyelvészetben igen korán előtérbe került. Már Szenczi Molnár Albert grammatikájában is megtaláljuk a szintaxisnak *convenientia* és *rectio* szerinti felosztását, mely mintául szolgál a 18. század végén, a 19. század elején külföldieknek szánt magyar nyelvkönyvek felépítéséhez. „Kiváló grammatikusunk Ramust követve, a beszéd megalkotásának, egybeszerkesztésének az elvére, illetve módjára megtanító mondatant az egyes mondatrészek közötti egyezés (*convenientia*) és a szavak vonzata (*rectio*) köré építi ki, mégpedig a rá jellemző igen jó gyakorlati érzékkel. Ezzel egyrészt a szavak szintagmákba való szerkesztésének a lehetőségeire, valamint alaki és funkcionális jellemzőire (használati szabályaira) világít rá.[...] Másrészt – megsejtve, hogy a vonzatok (elsősorban az igék vonzatai) mintegy irányítják a mondat felépítését – számos megállapítása az utóbbi időben fellendülő vonzatkutatásnak válik az előzményévé (például a tárgyat, valamint a létezését kifejező igék melletti alanyt is vonzatnak tekinti; a több vonzatú igékkel a Tesnière-féle valenciaelméletre emlékeztet (Tesnière 1959); észreveszi továbbá,

⁶ vö. Hegedűs 2015, 44

⁷ Erről elsősorban a rest utókor tehet, amely oly keveset tett jeles elődeink érdemeinek népszerűsítésében.

hogy bizonyos igekötős igék esetében az igekötő megszabja a vonzat ragját; stb.” (Szathmári 1995). A gyakorlati, főleg németeknek szánt nyelvtanokon túl a problémakör elméleti megalapozását a 19. század derekán Brassai (1860) és Balogh (1880) adták: leszögezték, hogy az igék bizonyos határozókkal szorosabb, másokkal lényegesen lazább kapcsolatban állnak; bizonyos határozók megváltoztatásával / elhagyásával a mondat értelme megváltozik, illetve agrammatikussá válik.

Brassai közismert bolygó-hasonlatát (Brassai 1873)⁸ nyugodtan tekinthetjük a Tesnière-féle atom-hasonlat⁹ elődjének, s Balogh Péternek a határozókkal kapcsolatos megállapításai teljes egészében megelőlegezik a vonzatfogalom mondatba, illetve szituációba ágyazottságát. „Mondattani alapon nem lehet beérni **az alakok és az alakokkal kifejezett nyelvtények ismertetésével**; tárgyalni kell a külön nyelvi alakokkal nem, de a mondatban mégis kifejezett nyelvtényeket is, amely nyelvtények inkább csak az értelmi összefüggés segítségével kerülnek napvilágra. Szóval a mondattani alap szükségképpen rávezeti a nyelvtenitőt **a logikai alapra**. Szükségképpen vizsgálnia kell az értelmi összefüggést, a szó és gondolat viszonyát is, ha értelmes nyelvtanítást, nem pedig üres formalizmust akar végezni” (Balogh 1897, 351; kiemelés tőlem).

A határozókkal foglalkozó kutatások korai szakaszából feltétlenül említést érdemel Simonyi.¹⁰ Ehelyütt két gondolatára érdemes felhívni a figyelmet:

(1) az ige központi szerepének elfogadása s egyszersmind differenciálása, azaz: „az ige szerinte alkotmányos monarcha, aki uralkodik, de nem kormányoz, a mondat többi részei pedig szabad alattvalók, akik a törvénynek, s nem a hatalomnak hódolva teljesítik kötelességüket” (id. Révai 2005, 54);

(2) leírja a nyelv bővülésének metaforikus útját, melynek során „a kézzel fogható és szemmel látható térbeli viszonyok kifejezőit mintegy átszellemítve eszmei tartalommal tölti be” (Simonyi 1905, 455–456).

2.2. A múlt század utolsó évtizedéig feltárt lényeges megállapítások közül a további gondolatmenet szempontjából a következőket érdemes hangsúlyozni:

– **az ige a mondat szervezője** (Brassai, Simonyi);

– **különbséget kell tenni az igéhez szervesen és szervesen kapcsolódó határozók között** (vö. Molnár 1973, Prószei 1988);

– **különbséget kell tenni (logikai-)szemantikai és szintaktikai valencia (vonzatfogalom) között** (Helbig–Schenkel 1968);

– **a vonzat leírásánál nem elég a szerkezetet vizsgálni**: „A valencia a nyelv működésére jellemző szükségszerű szintaktikai szervező *parole-ban*” (Lukács 1980: 19);

– az ige és vonzatkeretének – azaz a mondatnak – leírásakor minden esetben figyelembe kell venni a **nyelven kívüli szituációt** is.

Ez utóbbi tétel megerősítésére álljon itt egy idézet: „Felfogásunknak szerves része az a tétel, hogy a mondat szemantikai és szintaktikai formája valamely **nyelven kívüli szituációt**

⁸ Brassai az igét a Naphoz, a vonzatokat ennek bolygóihoz; Tesnière az igét „horgas atomokhoz” hasonlítja, mely aktánsokat köt magához. Tesnière a mondatot drámaként fogja fel, melyben a szereplőket (cselekvéshordozókat) nevezi aktánsnak, a tágabb értelmű határozókat *cirkonstant*-nak, azaz körülményhatározónak (vö. Károly 1965).

⁹ Tesnière elnevezésében a kémiát hívta segítségül; l. Étienne-François Geoffroy (1672–1731). 1718-ban először állította sorokba a választó vonzásokat úgy, hogy egy táblázatban bizonyos rend szerint helyezte el az anyagok kémiai jelét. Az egyik tábor azt mondja, hogy az affinitásokat megszabott törvények uralják, mások szerint az affinitások bizonytalanok, és csak a körülményektől függenek. *Amikor két olyan anyag, amely hajlandóságot mutat arra, hogy egyesüljön egymással, egyesül, és egy harmadikat adunk hozzájuk, amelynek a kettő közül az egyikhez nagyobb az affinitása, akkor a harmadik egyesül az egyikkel, és ezt elválasztja a másiktól.* <http://www.kfki.hu/chemonet/hun/olvaso/histchem/veggy/geoffroy.html> Letöltve: 2009.10.02.

¹⁰ vö. Révai 2005

jelöl; úgy, hogy mind a szemantikai, mind a szintaktikai »nyelv« »szavai« a valóságbeli viszonykapcsolatok komponenseire vonatkoznak. Az ige valenciája, értelmi kiegészítési szükséglete tehát végső fokon attól függ, hogy milyen a viszony az ige jelentése és a jelölt szituáció között. Mennél több elemét jelöli már maga az ige a szituációnak, annál kevésbé szorul rá a kiegészítésre. S viszont, mennél kevesebbet, annál több elemmel kell kiegészíteni, hogy egy teljes szituáció jelölésére alkalmas legyen” (Molnár 1973, 136; ugyanitt hivatkozik Pocsepcov és Apreszjan hasonló tartalmú megállapításaira). A szituáció már alapvető fogalomként jelenik meg S. C. Dik funkcionális grammatikájában a predikátum jellemzésénél: „A predikátumkeret specifikálja a predikátummal összefüggő információk következő típusait [...] Kvalitatív valencia: A szemantikai funkciók megmutatják, hogy milyen szerepet játszanak az argumentumentitások a predikáció által kijelölt helyzetekben (Dik 1989, 68–69). Molnár tanulmányában egyúttal kutatási programot is ad a következő évekre: „...úgy gondolom, igen fontos volna tovább vizsgálni, hogyan épít fel a gondolkodás valamely szituációt a valóságviszonyok tükrözéseként, előfordulnak-e közben történeti változások és egyidejű változatok, s hogyan hat vissza a nyelv a szituáció tükrözésére” (Molnár 1973, 137). Az elemzés további része elégtelennek minősíti a pusztán a struktúrára épülő magyarázatot, kimondatlanul is megfogalmazza a funkcionális megközelítés igényét.

Fontos tehát leszögeznünk, hogy Magyarországon a XIX. század derekán csíráiban, a múlt század 70-es éveinek közepén pedig konkrétan, elemeiben már megszületett a vonzat/valenciaelmélet funkcionális leírásának alapja.

2.3. Semmiképp sem maradhatnak említés nélkül azok a – szintén funkcionális indíttatású – megközelítések, amelyek a valenciát a jelentés oldaláról közelítik meg. Wotjak (2001) a valencia-elmélet alapját képező megkötő-képességet (*Bindepotenzkonzept*) a lexikai egységek (LE), illetve lexikai egységtípusok inherens tulajdonságának tekinti. E típusok a beszéd előregyártott elemeiként specifikus szintaktikai és szemantikai tulajdonságokkal és kombinációs megkötöttségekkel rendelkeznek. Ily módon a Dik-féle funkcionális grammatika kiegészül a funkcionális lexikológával. Wotjak fontosnak tartja, hogy az LE-típusok kommunikatív potenciáljának leírásánál figyelembe vegyünk az igék lexikai jelentését és szintagmatikus-kombinációs képességét, azaz különös figyelmet fordítsunk egyrészt a jelentés és kogníció, másrészt a jelentés, valamint a szintaktikai-szemantikai disztribúció / valencia kapcsolatára (Wotjak 2001, 30). Ez a szemlélet magában hordozza a mondathatárok kibővítését a szöveg / diskurzus irányába, a szituáció figyelembevételével.

3. *Állapot ÉS történet*

A funkcionális szemlélet lényegéhez tartozik, hogy a történetet is bevonja a nyelvi jelenségek lehetséges magyarázatainak körébe, valamint nem választja el egymástól a nyelvi rendszer egyes szintjeit. Ennek szellemében vizsgálta az igekötők történeti változásait Forgács (2005), s kutatásának eredményeként egyrészt bizonyította az igekötővé válás és az igei vonzatkeret megváltozásának összefüggéseit, másrészt pedig ráirányította a figyelmet az igekötős igék hangsúlyviszonyainak, a szórend és a vonzatkeret – egyelőre pontosabban nem leírt – összefüggéseire. A hangsúlykerülő és a hangsúlykérő igék (Komlósy 1989) első ránézésre rendhagyó viselkedését a Magyar nyelvtanban (Hegedűs 2004, 297–298) kíséreltem meg rendszerben elhelyezni, illetve viselkedésük tendenciáját megmutatni. A nyelvtan ha nem is kitaposott, de legalább már egyszer megtisztított útra lépett, ugyanis a vonzatkeret és szórend összefüggését Molecz Béla¹¹ 1900-ban, egy korát jócskán megelőző tanulmányban már leírta.

¹¹ A Molecz-tanulmányt az ELTE-n akkor megindult magyar mint idegen nyelv tanárképző szak egyik szemináriumán adta a kezembe dr. Éder Zoltán.

Molecz az érintett igék lexikájából indult ki, ennél fogva értelemszerűen eljutott az ige vonzatkeretéhez.¹²

Ahhoz, hogy ezt az úttörő tanulmányt kellőképpen értékelni tudjuk, az időben ugorva a vonzatkeret vizsgálatának állomásait közelebből kell szemügyre venni.

3.1. A múlt század végére a vonzatkutatás egyre több nyelvre terjedt ki, de legmélyebben, legátfogóbban továbbra is a német nyelv feldolgozásában lépett előre. E kutatás eleinte a német mint idegen nyelv tanításának megkönnyítésére irányult, így vált az alkalmazás az elmélet kiinduló pontjává. A nyolcvanas évek végéig a „vonzat” (*Rektion*) formáját – nyelvtípustól függően – tiszta¹³ vagy prepozíciós esettel (*Kasus*), illetve a magyarban határozói esettel azonosították. (Helbig–Schenkel 2.2. pontban említett előszava pontosan végigvezeti, hogyan tágult a vonzatként értelmezett elemek köre a tiszta esetektől a prepozíciós esetekig, illetve kiterjesztődött a numerus, sőt genus kategóriáira is.) Néhány példa a könnyebb érthetőség kedvéért:

(1) *Das Kind zeichnet einen Hund.* – *A gyerek egy kutyát rajzol.*

A németben tiszta eset, „Kasus” a vonzat – jelen esetben akkuzatívusz.

(2) *Das Kind spielt mit dem Hund.* – *A gyerek a kutyával játszik.*

A németben prepozíciós esettel (*mit*) fejeződik ki a vonzat. A magyarban ezt a különbséget nem szükséges megtenni, mivel a magyar adverbialis esetek magukban foglalják az indoeurópai nyelvek tiszta és prepozíciós eseteit is.

(3) *A fiatalok a kisházban enyelegnek.*

Az ige jelentésénél fogva több ágenst tételez fel: *enyelegni* egyedül nem lehet. A (3) mondat többes száma kiváltható a *-val/-vel* komitatívusszal is:

(3a) *Gergő enyeleg a barátnőjével.*

A génius vonzatként való értelmezése világossá válhat a szituáció átkonstruálásával: a reciprok igék – hasonlóan az előbbi *enyeleghez* – feloldhatók a többes számmal, illetve az *egymás + komitatívusszal*; a visszahatók pedig a *maga* visszaható névmás tárgy esetével:

(4a) *A szomszédok veszekszenek (egymással).* > *Két szomszéd veszekszik (egymással).*

A szituáció eltolódik, a két egyenrangú fél közül az egyik ágensként kiemelkedik a következő mondatokban: *X szomszéd veszekszik Y-nal / Y szomszéd veszekszik X-szel.*

(4b) *Az úszás után megtörölköztem.* – *Úszás után megtöröltem magam.*

A fenti átalakítások nem, illetve csak a felszíni grammatikai szerkezetben nyelvspecifikusak. Például ahol a magyar reflexív igét alkalmaz, ott a német a visszaható kifejezésére gyakran a *sich* névmást használja, mely ebben az esetben a személyes névmás akkuzatívusza.¹⁴

¹² Komlósy (1998) megfogalmazása: „Az alább bemutatandó jelenségcsoport ugyanis véleményem szerint azt mutatja, hogy a fentiekhez hasonló terminusokban és általánossággal semmiféle szabály nem fogalmazható meg az igekészlet egészére vonatkozóan. Az adatok azt mutatják, hogy ilyenféle viszonyok a legjobb esetben is csak az igekészlet egy részére (a továbbiakban: „szabályos” igékre állhatnak, és legalább két olyan további igecsoport van, amelynek tagjai az említett szempontból mind a „szabályos” igéktől, mind egymástól eltérően viselkednek” (171–72). Hegedűs (2004) magyarázata a Komlósy-féle csoportosítást a következő magyarázattal látta el: „A nyelvfejlődés szempontjából ezek az igék [hangúlykerülő] – amelyek legtöbbször érzelmi, intuitív hozzáállást fejeznek ki – jelentéstartalmukat megőrizték, szemantikailag nem üresedtek ki. Épp ezért nem szemantikai kiegészítőket vesznek maguk mellé, hanem csak az irányulásukat kifejező vonzatokat.” A szemantikai kiegészítő helye az ige előtti pozíció, tehát a hangsúlykerülő igék látszólag rendhagyó viselkedése is magyarázatot kap: azért nem lehet a hangsúlykerülő igéket hangsúlyozni, mert szemantikai kiegészítőjük a lexikai egység része.

¹³ „Tiszta” kázuson/eseten itt a flexiós formát értjük, tehát nem foglalkozunk a jelentésfunkció kérdésével.

¹⁴ vö. Hegedűs 2006:

Viszont nem jelzi semmi a vonzatkeret megváltozását a tranzitív és intranszitiv funkciót egyaránt kifejező alakok esetében:

(5a) *Die Mutter trocknet das nasse Hemd.* 'A mama szárítja a nedves inget.'

(5b) *Das Hemd trocknet im Garten.* 'Az ing a kertben szárad.'

(6a) *Die Mutter kocht eine Fleischsuppe.* 'A mama húslevest főz.'

(6b) *Die Fleischsuppe kocht auf dem Herd.* 'A húsleves a tűzhelyen fő.'

Az (a) mondatok tranzitívak, a (b) mondatok intranszitivak, a vonzatkeret kizárólag a szövegkörnyezet segítségével rekonstruálható. A jelöletlenség interferencia-forrás a németül tanuló magyarok számára: tudatosan kell leszoktatni őket az intranszitiv, reflexívnek felfogható esetekben a *sich* kitételéről.¹⁵

A fenti esetekben, valamint általában kiterjesztve a valencia teljes problémakörére a megoldást Wotjak (2001) a szemémákra bontásban látja. A szeméma mint *tertium comparationis* vizsgálata meglátásom szerint előreviszi a valenciakutatást, de a teljes feltáráshoz nélkülözhetetlen a vonzattípusok elkülönítése – nevezhetjük ezt akár vonzattipológiának is –, illetve a vonzat formális eszközeinek leltározása, melynek a tanításban van kiemelkedő szerepe.

3.2. A valenciaelmélet krízisét Ágel (1995) a vonzat lehetőségének és megvalósításának (*Potenzial und Realisierung*) egybemosásában látta.¹⁶ A „*Potenzial*” az ige összes lehetséges

	német rendszerbeli hely	magyar fordítás	a névmás funkciója
sich schämen	Akkusatívuszban álló „sich” (Reflexivpronomen)	szégyelli magát/szégyenkezik	visszaható névmás
sich ansehen	Datívuszban álló „sich”	megnéz vmit / „megnézi magának”	a <i>maga</i> visszaható névmás erősít/nyomatékosító funkcióval bír
sich merken	Datívuszban álló „sich”	megjegyez vmit / „megjegyzi magának”	a <i>maga</i> visszaható névmás erősít/nyomatékosító funkcióval bír
sich streiten	Akkusatívuszban álló „sich” – csak Pl. (Reziprokpronomen)	veszekszenek (egymással)	kölcsönös névmás
sich begrüßen	Akkusatívuszban álló „sich” – csak Pl. (Reziprokpronomen)	üdvözlík (egymást)	kölcsönös névmás
sich kämmen	Akkusatívuszban álló „sich”: az adott kontextustól függően: 'az egyik lekeféli a másikat', vagy 'lekefélik egymást / egymás ruháját'	fésülködik/fésülik egymást	az adott kontextustól függően lehet visszaható vagy kölcsönös névmás
sich bürsten	Akkusatívuszban álló „sich” : az adott kontextustól függően: 'az egyik lekeféli a másikat', vagy 'lekefélik egymást / egymás ruháját'	(le)keféli magát/(le)kefélik egymást	az adott kontextustól függően lehet visszaható vagy kölcsönös névmás

¹⁵ Vö. Juhász 1970. A németül tanuló magyarok körében végzett felmérés azt bizonyítja, hogy a legjelentősebb interferencia-forrást a vonzatok jelentik.

¹⁶ „Da Potenz und Realisierung vermischt wurden, war das Realisierungsproblem aus dem Blickfeld geraten” (Ágel 1995, 7).

vonzatát jelenti, azokat az üres helyeket, amelyek kitölthetők egy adott elemmel.¹⁷ Kitölteni viszont nem (mindig) kötelező: ez egyrészt az ige „jelölőképessége” és az adott szituáció viszonyától függ. Azaz: az adott szituációnak minél több elemét tartalmazza / jelöli az ige, annál kisebb az a „hiány”, amelyet más elemmel, azaz vonzattal kell kitölteni. Másrészt figyelembe kell venni a pragmatikai tényezőket, hogy a beszélő mit akar a hallgató tudomására hozni, illetve mi az, amit a hallgató a körülményekből már tud.¹⁸

Grammatikailag egyaránt helyesek a (7a, b, c, d) mondatok, ugyanazon időben, helyen el is hangozhatnak, ám a vonzatstruktúra mégis megváltozik a szituáció viszonylatában:

(7a) Péter lement a negyedik emeletről a pincébe.

(7b) Péter lement a pincébe.

(7c) Péter lement.

(7d) Lement? – Le.

A „Realisierung” (megvalósítás) végeredményben technikai kérdés: milyen formális (grammatikai) eszközökkel lehet kitölteni azt az űrt, amely akadályozza az ige valóságra való vonatkoztatását? Mivel a valenciakutatás nagyjából azonos típusú nyelvekre támaszkodott, s a problémát még ma is túlnyomó részt a kötelező és fakultatív vonzat, illetve a szabad határozó elkülönítésében, valamint a vonzat szintaktikai / szemantikai természetének elkülönítésében látják, a megvalósítás igencsak háttérbe szorult. E probléma tisztázásához szükség van/volt olyan más típusú, nem indoeurópai nyelvre is, amely más eszközöket is alkalmaz a vonzat realizálásához.

Ágel hivatkozik László Saroltára, aki már 1978-ban felvetette, hogy a magyarban figyelembe kellene venni az ún. „morfológiai aktánsokat”, hisz a német személyes névmás és a magyar igerag egyenrangúnak tekinthető.¹⁹ Ez különösebb nehézség nélkül belátható: a németben külön elem, személyes névmás jelöli az alanyt és a határozott tárgyat, míg a magyarban mindkét funkciót morfológiai elem, tehát az igerag fejezi ki:

(8) *Látom. – Ich sehe es/ihn/sie.*

Ebben az értelemben a morfológiai természetű igerag realizálja a szituáció teljes megértéséhez szükséges vonzatot.

László (1978) a továbbiakban a Pasierbsky-féle kétszintű, azaz mikro- és makrovalencia felfogást tette magáévá és dolgozta ki a magyarra. Pasierbsky szerint a makrovalencia (makroszint) a hagyományosan szintaktikai vonzatfogalmat takarja, míg a mikrovalencia olyan morfológiai sajátosság, mely lehetővé teszi, hogy egy morféma vonzatszeretpet töltsön be.²⁰ Tehát itt a „Valenzrealisierung”, azaz a vonzat formai megvalósulási lehetőségének kitérítéséről, pontosításáról, kategorizálásáról van szó. László ezt szemléletesen végigvezeti a magyar határozott – általános ragozás példáján. Figyelemreméltó, s témánk szempontjából előremutató Ágel (1995, 11) angol példája, mellyel utal az aktánsok jelöletlenségéből fakadó félreérthetőségre. Gondolatmenetéből egyértelműen következik, hogy a „pozíció által meghatározott” aktáns szintén a vonzatstruktúra része. De ezt a kérdést bővebben nem fejti ki.²¹ Ki kell emelnünk: Ágel többször hangsúlyozta a külföldi, ezen belül a német

¹⁷ „Relationale Sprachzeichen, die der Kategorie Verb angehören, haben qua ihres Aktantenpotenzials die Fähigkeit / Potenz, die semantische und syntaktische Organisation des Satzes zu präterminieren” (Ágel 2000, 105).

¹⁸ Wotjak (2001, 29, 57) ezt sorolja a *pragmatische Valenz* kategóriájába. L. még: Majorin 2008, 55–126.

¹⁹ Lászlót idézi Ágel (1978, 165): „László erwog bereits 1978, „für das Ungarische „morphologische Aktanten” anzunehmen, d.h. die deutschen Personalpronomen und die ungarische Flexion als gleichwertige Elemente zu betrachten.”

²⁰ Ágel (1995, 8) idézi Pasierbskyt: „Mikrovalenz ist »die Eigenschaft eines Morphems in der Funktion eines Valenzträgers, verschiedene Aktanten (eventuell auch Zirkumstanten, z. B. adverbialen Zeitbestimmungen) die makrovalente Leerstellen im Satzbauplan besetzen (bzw. als freie Angaben benutzt werden), in der morphologischen Struktur des Verbs zu repräsentieren«” (1981, 163).

²¹ „Die Schwierigkeit im Englischen besteht darin, daß die makrovalenzielle Ausbuchstabierung des Zweit- und Drittakanten positionsbedingt ist” (Ágel 1995, 11).

vonatkutatás eredményeinek átültetését a magyarra, mely érdemben a mai napig nem történt meg.

4. Vonzat és szórend

A vonatkeret és a szórend összefüggéseinek helytálló magyarázatára meglepő módon egy bő évszázaddal ezelőtt megjelent monográfiában lelünk rá. Molecz Béla *A magyar szórend történeti fejlődése* című, 1900-ban napvilágot látott, 57 lapból álló kötete aprólékos gondossággal vizsgálja a korai nyelvemlékekben előforduló szórendi variációkat, s közben logikusan levezeti a vonatstruktúra és szórend összefüggését, magyarázóelvként használva a napjainkban előtérbe kerülő grammatikalizációt. Módszerét nyugodtan nevezhetjük funkcionális-kognitív megközelítésnek, hiszen empirikus adatokra támaszkodik, a nyelvet változásában vizsgálja, figyelembe veszi a beszélők közösségét, a kognitív tényezőket. Korát módszereiben és következtetéseiben egyaránt jóval meghaladta; művében egy évszázaddal később megfogalmazott kérdésekre ad választ. Ezeknek egyikét Molnár Ilona tette fel: „...hogyan épít fel a gondolkodás valamely szituációt a valóságviszonyok tükrözéseként, előfordulnak-e közben történeti változások és egyidejű változatok” (Molnár 1973,137). Gondosan összegyűjtött, gazdag példaanyaggal alátámasztva leírja azt a folyamatot, melynek során a kezdetben meghatározó nélkül álló ige – jelentéskörét kiszélesítve, s ezzel szoros összefüggésben jelentéstartalmát elszegényítve – meghatározó elemet vesz magához: „Összegyűjtött adataimból, melyeknek csak elenyészőleg csekély részét soroltam fel, a következő eredményeket lehet megalkotnunk: Az ígéknek egy külön csoportja, általában, ígékötő nélkül állott, meghatározatlanul a régi magyar nyelvben. – A gondolat teljes megértésére szolgált a mondat többi része; ez leginkább utána következett a nyomatékos ígének. Későbbi korokban elkerülik az ígének ezt a határozatlanságát azzal, hogy valami ígékötőt tesznek elébe meghatározóul” (Molecz 1900, 71). Továbbá: „Az ígének meghatározó nélkül hagyása tehát hosszú időközön keresztül eltengődik, *azonban már codexek korában megindul szórendünknek az a fejlődése, hogy egyszerű mondásokban is meghatározva mondja az ígét, esetleg a latinnal ellentétben is*” (Molecz 1900, 79; kiemelés tőle).

4.1. Az ígékötők megjelenésével párhuzamosan azonban megfigyelhetőek bizonyos szórendi változások. Egyfajta, ma már egyértelműen hibásnak tartott szórendre Molecz is felfigyelt, s korai előfordulására számos példát hozott:

(9) „Boltisar ember es jobagya, ki hewatatik Gadami Lerinchnek.”²² (id. Molecz 1900, 49)

(10) „Mely in una summa teszen háromszáz magyari forintokat.”²³ (id. Molecz 1900, 49)

(11) „Merania vagyon Tirolisbann.”²⁴ (id. Molecz 1900, 43)

(12) „Egy Tsászár uralkodván Róma várossában, tartott igen fényes udvart.”²⁵ (id. Molecz 1900, 43)

A fentiekhez hasonló szórendet ma már senkinek sem jut eszébe alkalmazni, viszont a külföldi diákok szóbeli és írásbeli produkciójában számtalanszor előfordul:

(13) *Hívnak engem X.Y-nak.

(14) *Teszem a könyvet az asztalra.

(15) *Áll a könyv hét fejezetből.

Példamondataink, valamint a Molecz-féle mondatok igéi Komlósy (1989, 26)²⁶ meghatározása szerint ma hangsúlykerülők. Ezeknek sajátos szórendi viselkedése jól beleillik

²² Budai Ésaías: Magyarország historiája a mohátsi veszedelemig. Debrecen 1811. I. 123.

²³ Budai Ésaías: Magyarország historiája a mohátsi veszedelemig. Debrecen 1811. II. 314.

²⁴ Magyarország historiája a mohátsi veszedelemig. Debrecen 1811. 177. jegyzet

²⁵ Haller János: Hármás Historia, 3-ik nyomtatás. Pozsony, 1767. (irva 1695).

a Molecz-féle fejlődési vonalba: „Régi nyelvünkben azonban sok olyan mondatot találunk, melyben az ígét semmikép se hagynók már ma meghatározatlanul s legfellebb egyik vagy másik szélső nyelvjárásunkba kerülnek ilyen szórenddel alkotott mondatok. Régente azonban – mint már többször említettem – úgy mondasban, mint ellentmondásban közönséges volt az a szórend, hogy azon szó, mely manapság a közbeszédben az ige elé kerülne, mint meghatározó, közvetlenül vagy pedig közvetve az ige után áll” (Molecz 1900, 39).

Tehát „azon szó” oly módon vált meghatározóvá, hogy az ige jelentését megváltoztatja, vele lexikai egységet alkot, s csak így, együtt, ebben a sorrendben, közösen tölthetik be predikatív funkciójukat.

4.2. A Molecz-féle példák és a hozzáfűzött magyarázatok egy egységes történeti folyamatra hívják fel a figyelmet. Ennek állomásai a következők:

- (a) kezdetben az igeik meghatározó nélkül állnak;
- (b) az igeik valamely meghatározót vesznek maguk elé;²⁷
- (c) a meghatározók az eredeti igével együtt új szemantikai egységet alkot(hat)nak;
- (d) a folyamat nem lezár, a különböző szintjein álló, részben lexikalizálódott egységeket a nyelv a szórend mint eszköz segítségével különbözteti meg egymástól.

A fenti (a)–(d) pontok bővebb kifejtést igényelnek, s egyben rámutatnak a szórendi szabályok nehézségeinek okaira, és ezeknek egy lehetséges magyarázatát adják.

4.2.1. Az (a) megállapítást Molecz egyértelműen megfogalmazza: „Régi nyelvünkben azonban sok olyan mondatot találunk, melyben az ígét semmikép se hagynók már ma meghatározatlanul” (Molecz 1900, 39). Ez egybeváág a nyelvtörténet elfogadott megállapításaival (l. 12. lábjegyzet).

A (b) pontban megfogalmazott folyamat szintén egybeváág a nyelvtörténeti kutatások későbbi eredményeivel, példája a grammatikalizációs folyamatnak (l. bővebb kifejtését az 5.2. pontban).

A (c) és (d) megállapítás igazolásához az ige kiegészítőinek és vonzatkeretének alaposabb vizsgálata szükséges.

5. Ezerarcú vonzat

Mielőtt végképp elvesztenénk a fonalat a példák, elméletek közötti – évszázadokon átívelő – barangolásban, rögzítsük nagy vonalakban az előző fejezetek látszólag egymástól független megállapításait:

- a XIX. század második felére datálható az igeközpontú mondat szemlélet kikristályosodása, mely egyúttal magával hozta az ige és kiegészítői közötti kapcsolat jelentőségének felismerését (2. pont);
- az Ágel köré rendelhető vizsgálatok kiszélesítették a valenciához való viszonyok lehetséges körét a testetlen elemek irányába (3. pont);

²⁶ A (9)–(12), valamint a (13)–(15) igéi ma nem kerülhetnének mondatkezdő/nyomatékos pozícióba, mivel „igénylik, hogy előttük hangsúlyos elem álljon. Ez a hangsúlyos elem lehet határozott és határozatlan is. Hangsúlyos ige (mondatkezdő ige) esetén a mondat grammatikailag hibás; az ige mondatkezdő helyzete kizárólag a felszólító mondatoknál lehetséges. Az idetartozó igeik nagyrészt az egzisztenciát, helyet / elhelyezkedést, észlelést, viszonyulást fejeznek ki; s igemódosítójukkal – mint kötelező szemantikai kiegészítővel együtt – lexikai egységet alkotnak” (Komlósy 1998 alapján Hegedűs 2004, 298).

²⁷ „Az ómagyar korban a keresztény kultúra és az írásbeliség térhódításával az igénye is, a lehetősége is megnőtt az elvontabb gondolati tartalmak nyelvi megformálásának. Ez a folyamat kedvezett annak, hogy megszorodjanak azok a kötött bővítmények, amelyek nehezen vagy egyáltalán nem sorolhatók be a határozók szemantikai típusaiba” (Kiss–Pusztai 2003, 460).

– a grammatikalizáció folyamata hatással van a szórendre – bizonyos igék hangsúlykerülővé váltak/válnak; mindez összefügg új lexikai egységek létrejöttével.

A fentiek alapján hipotézisem a következő: a hangsúlykerülő igék sajátos viselkedésének magyarázatához a kulcsot az ige és kiegészítőinek megváltozott viszonya adja. A „meghatározók” ma elfogadott elnevezése *igemódosító*, mely elsősorban az igekötőt, a határozatlan tárgyi és egyéb határozóragos bővítményeket foglalja magába (igekötőszerűen viselkedő vonzat, idiómarész).²⁸ Az elemzések egyetértenek abban, hogy az igemódosítók nem alkotnak egységes csoportot. Kiefer (2003), Kiefer–Ladányi (2000) és Laczkó (2000) eredményeit összefoglalva a következő eredményt kapjuk:

(a) az igekötők morfológiai jellegüket tekintve a képzőkkel rokoníthatók; egy részük új lexikai egységet alkot, míg másik csoportjuknál a grammatikai funkció dominál (vagy mindkettő együttesen);

(b) a puszta névszói igemódosítók mindig vonzatai az igéknek.

(Az összevetés Kiefer 2003-ra támaszkodik.)

A fenti megállapítások közül a (b) pontban foglalt megállapítást finomítanám:

– az igemódosítók csoportját nem sorolnám egy kategóriába az aktáns szerepet betöltő vonzatokkal;

– az igekötő és az egyéb igemódosítók csoportját, mely strukturálisan ugyan sok tekintetben különbözik, nem két külön kategóriának, hanem egy, ugyanazon folyamat két különböző pontján elhelyezkedő jelenségnek tartom.²⁹

A következő mondatok rávilágítanak a vonzatok különbségére:

(16a) *A nagypapa előadást tartott az unokáknak a régi szép időről.*

(16b) *A hálátlan unokák kicsit szenilisnek tartják a nagypapát.*

A (16a) mondat *előadást tart* predikátuma potenciálisan rendelkezik egy *-nAk* vonzattal, melynek szemantikai funkciója recipiens.

A (16b) mondat igéjének *-nAk*³⁰ ragot viselő bővítményénél erősen vitatható, hogy hozzárendelhető-e tematikus szerep. Olyan szoros egységet alkot magával az igével – lehet mondani, egyesül vele –, hogy együtt alakítják ki/át az új szemantikai-lexikai egység vonzatkeretét. Az ilyen típusú predikátumok alátámasztják Wotjak (2001) felfogását, aki a valenciát a lexikai egységekhez (LE) rendeli hozzá, s különböző LE-típusokat különböztet meg. Wotjak vizsgálata a kognitív szemantikai osztályozásra irányul, a jelen eszmefuttatásban viszont érdemes a tanításban nem nélkülözhető strukturális oldalra is kitérni. A predikátumalkotó lexikai egységek egy kontinuum mentén helyezkednek el: az egyszerű igétől kezdve (beleértve a névszói állítmányt is) az igekötős ige, az *előadást tart*-féle lexikai egységen, a funkcióigés, a birtokos szerkezeteken keresztül a *le van ejtve*-féle összetett állítmányig elhelyezhető itt mindenféle predikátumtípus.³¹

5.1. A fentiek értelmében a

(13) **Hívnak engem X.Y-nak.*

(14) **Teszem a könyvet az asztalra.*

(16b) *A hálátlan unokák kicsit szenilisnek tartják a nagypapát.*

²⁸ É.Kiss (1998, 33–35) kétféle típust, az igekötőt és a puszta névszói igemódosítót, Hegedűs (2004, 98) az igekötőt, a határozatlan tárgyat és a határozatlan határozókat sorolja az igemódosítók közé.

²⁹ Ezzel a Kiefer által felvetett gondolatmenetet kívánom továbbvinni: „Azt a kérdést, hogy a szintaktikailag azonos módon viselkedő nem igekötői elemek mikor tekinthetők szemantikailag igemódosítónak és mikor nem, a további vizsgálatoknak kell majd tisztázniuk” (Kiefer 2003, 185).

³⁰ Szemantikai szerepe is csak nagyon apró részekre bontva válik világossá: a finális határozókhöz hasonlóan az „azonosítás mint cél” szeména ismerhető fel benne. Cseresy László véleménye szerint mindkettő eset; amíg az első esetben dominál a lokális jelleg, addig a másodikban tiszta igei esetkiegészülésről van szó. Lehetséges megjelölése: *dativus iudicii* ('megítélési részeseset').

³¹ A magyar predikátumtípusok formális és funkcionális leírása régi adósság.

mondatok kiemelt részei a Tesnière-féle aktánsi értelemben nem tekinthetők vonzatnak, ezek bizony mélyen benne gyökereznek magában a „drámai cselekményben.” Az, hogy alakjukat ugyanabból az eszköztárból – hogy stílusosak maradjunk, díszlettárból – nyerik, mint az „igazi” szereplők, a nyelvi elemek végességével magyarázható. Egyetlen megkülönböztető jegyük eltérő szórendi viselkedésük.

Az általam Sz/L (szemantikai-lexikai vonzatnak) nevezett vonzattípus meghatározása és a grammatikai funkciójú (aktáns) vonzatoktól való megkülönböztetése különösen nehéz, mivel nem strukturális, azaz egymástól élesen elkülöníthető kategóriákról van szó, hanem minden esetben a szituációtól, a kogníciótól függő életlen halmazokról.

A meghatározás első állomásaként vessük össze a hagyományos vonzatdefinícióval:
„A nyelvtani hagyomány megállapításai a vonzatokról:

1. A mondatokban nem szó szerinti jelentésükben szerepelnek.
2. Nem mennyiségileg növelik meg egy egyébként is kifogástalan mondat információtartalmát, hanem:
  - (a) mondatná tesznek valamit, ami önmagában nem lenne teljes értékű mondat,
  - (b) gyökeresen más jelentésű mondatot eredményeznek, mint a nélkülük megalkotott elemsorok” (Kömlösy 1992, 310).

Kömlösy definíciója a vonzatok és szabad határozók elkülönítését szolgálta. Pontosítva a (2.b) megállapítást megkapjuk a SzL-vonzatok meghatározását: „Gyökeresen más jelentésű mondatot eredményeznek, mint a nélkülük, illetve egyéb kiegészítővel alkotott elemsorok. Az elemek sorrendje kötött: ezen mondatok tipikus igéje nem kerülhet mondatkezdő helyzetbe, illetve határozott alany esetén nem interpretálható neutrálisan” (vö. Kömlösy 1989, 175).³²

Az SzL-vonzatok alakjukat tekintve főként a szónál kisebb morféimák: *vminek/vkinek hívnak valakit/valamit, vmiből áll*, de ugyanígy egy *participant role* is: *valahol lakik, valahova kerül*. Sőt önálló szavak: *tekintetbe vesz, hatalmában áll, sorra kerül*. A lényeg, hogy a két összetevő **meghatározott pozícióban** gyökeresen új jelentést ad. Ugyan metaforikusan levezethető az új jelentés, de ez már az anyanyelvi beszélő számára sem magától értetődő.

Meggyőződésem, hogy a szabad határozóktól az igemódosítókon, az igekötő által determinált vonzatokon és funkciógés szerkezeteken keresztül az idiomatikus kifejezéseikig folyamatosan sorba rendezhetők a szerkezetek. Közöttük nincs éles határ, s végül beletorkolnak szemantikai/lexikai kiegészítő által kiváltott jelentésváltozásba, azaz egy gyökeresen új lexikai egységbe.

5.2. A hangsúlykerülő igék nagy számát és gyakoriságát tekintve felmerül az igény, hogy ne pusztán kivételnek tekintsük őket, hanem a szabályos szórendi viselkedés – mint formai jegy – háttérben megkeressük a funkcionális összefüggést. Ez minden esetben a lexikai/szemantikai változás, azaz: az ige állítmányi funkciója alapvetően megváltozik: az eredeti jelentés eltűnik, helyébe új jelentéstani egység lép, vagyis bekerül a szótárba, lexikalizálódik. Például a *szolgál* ige jelentéséhez képest teljesen megváltozik a *vmire szolgál*. A *-ra/-re* már nem az ágens és páciens között fennálló viszonyra utal – tehát a mondat szintjén –, hanem hatásköre az igére mint szemantikai egységre terjed ki. Az ige, a *signifiant* a vonzattal együtt már új *signifiére* vonatkozik. Példánkban a *-ra/-re* ennek a funkcióváltásnak a testes eszköze, míg a „hangsúlykerülés”, az eddig kivételesnek tartott szórendi viselkedés-együttes ennek elválaszthatatlan testetlen – más megnevezéssel: absztrakt – eszköze. A

³² Sajnos a szerző pontosan érzi definíciója hibáját: a szórendi kötöttségek eszközei, illetve következményei a sajátos lexikai funkcionak. Ennek meghatározásához hozzásegíthet a minél aprólékosabb szemantikai jegyekre való bontás.

szótárírás – legyen szó akár egy-, akár kétnyelvű szótárról – sem technikailag, de megfelelő alapkutatások híján elméletileg sem követi/követheti az igék, igei szerkezetek változásait.

A SzL-vonzatok a nem nyomatékos mondatokban az ige előtti pozíciót foglalják el. Ugyanígy az ige előtti pozícióba kerül a topik és számos szabad határozó. Ezeket egységesen a „beszélő választásától függő” kategória néven foglaltam össze (Hegedűs 1989, 45–46), hogy a MID tanulói a neutrális mondatok szórendjére alkalmazható szabályt kapjanak. Úgy tűnik – bár egyértelmű igazolását csak korpuszalapú vizsgálat bizonyíthatja – az eredetileg didaktikus célokat szolgáló szabály kognitív keretek között vizsgálva sem veszíti el érvényességét. Az ige előtti – mondatkezdő – pozíciót/pozíciókat a **szabad lexikai választások** általános kategóriája tölti ki. A következő példamondatok egyaránt semleges interpretációjúak:

- (17a) Juliska tegnap az iskolaudvaron a többiek előtt buta libának nevezte Marcsit.
- (17b) Juliska az iskolaudvaron tegnap a többiek előtt buta libának nevezte Marcsit.
- (17c) Az iskolaudvaron tegnap Juliska a többiek előtt buta libának nevezte Marcsit.
- (17d) Tegnap Juliska az iskolaudvaron buta libának nevezte Marcsit a többiek előtt.
- (17e) Tegnap Marcsit az iskolaudvaron a többiek előtt buta libának nevezte Juliska.
- (17f) Tegnap Juliska az iskolaudvaron Marcsit a többiek előtt buta libának nevezte.
- (17g) Tegnap a többiek előtt Juliska nevezte buta libának Marcsit az iskolaudvaron.
- (17h) Juliska a többiek előtt az iskolaudvaron nevezte buta libának Marcsit.
- (17i) Juliska nevezte Marcsit a többiek előtt az iskolaudvaron buta libának.
- (17j) *Nevezte Marcsit Juliska a többiek előtt az iskolaudvaron buta libának.
- (17k) Tegnap Juliskának nevezte a többiek előtt az iskolaudvaron Marcsit a buta liba.

A vizsgált mondatvariációk közül semleges interpretációjúnak érezzük a (17a–f) mondatokat. A semlegességet Imrényi három kritériummal jellemzi:

- az elemek közel azonos kapcsolaterősséggel viszonyulnak az állítmányhoz;
- a mondatbeli hangsúlyok egyenletesen oszlanak el; „az elemek közel azonos kapcsolaterősséggel viszonyulnak az állítmányhoz mint asszociációs középponthez”;
- a mondatalkotó elemek összes permutációja lehetséges, ez csekély funkcionális különbséggel bír (vö. Imrényi 2007, 443). A leírás adekvát módon csak szöveggörnyezetben működik, ezért nem beszélhetünk alapszórendről, legfeljebb prototipikus szórend(ek)ről. A semleges mondatok ige utáni része egy korábbi tanulmányomban (Hegedűs 1989) *grammatikai bővítmenyként*, később már *grammatikai kiegészítők* néven szerepel (Hegedűs 2004, 296).

Nyomatékos mondat esetén (17g–i) a hangsúlyviszonyok egyensúlya megbomlik, s a nyomatékos elem kiszorítja az ige előtti pozíciójából annak SzL kiegészítőjét. A kiszorítás mértéke függ a puszta ige jelentéshordozó képességétől, azaz további, korpuszalapú vizsgálatokat igényel annak tisztázása, hogy az egyes igék milyen mértékben alkotnak mondatot saját, eredeti, vonzat nélküli jelentésükben, milyen gyakoriak különböző vonzataikkal. Hipotézisem szerint – ez újabb kutatásokat igényel – egyre gyakoribbak azok a szituációk, amelyekben az egyes igék túlnyomórészt hangsúlykerülőként, bizonyos kötött vonzatokkal együtt töltik be állítmányi funkciójukat.

5.3. A grammatikai és SzL kiegészítők elkülönítésében a legnagyobb problémát az okozza, hogy mindkét funkció kifejezésére – sőt a szabad határozók szintaktikai funkciójának kifejezésére is – ugyanazok a morfológiai eszközök szolgálnak. Ezen eszközök fő funkcióját a szerkezetre fókuszáló nyelvreírás grammatikainak (szintaktikainak) minősítette, s kizárólag ebből a szempontból vizsgálta. Így a szemantikai/lexikai funkció változása háttérbe szorult.

Problémát jelent az is, hogy a kezdetben lexikai funkciójú elemek grammatikalizálódnak – legkézenfekvőbb példa erre, hogy az eredetileg megnevező funkciójú, majd irányjelölő igeikötő aspektuális funkciót kap –, s az is, hogy az egyes elemek ugyanabban az időpontban a grammatikalizálódási folyamat különböző pontjain tarthatnak. Például teljes szemantikájú és segédigeként is fellép a *szerez*:

(18a) *Ha Péter igazán szeretné Marit, nem hagyná olyan sokat egyediül.* (főige)

(18b) *Péter szeretné magával vinni Marit Párizsba.* (segédige).

A kétféle funkciót különféle formai jegyek mutatják, ezek közé tartozik a szórend is.³³

6. Hangsúlykerülővé válás és grammatikalizáció

Molecz (4.1, 4.2.) tanulmányában több olyan lényeges megállapítást fogalmazott meg, amelyek rámutatnak a nyelvfejlődés tendenciájára:

- az ige régen sokkal kevésbé volt meghatározva;
- a ma hangsúlykerülőként számon tartott igék korábban hangsúlyos helyzetben is előfordultak;
- a hangsúlykerülővé válás eszköz, mellyel a nyelv az érintett ige jelentéstartalmának elszegényedése ellen lép fel, azaz pontosítja az új jelentést; ez a (látszólag pusztán szórendi) változás így új lexikai egység létrehozására szolgál.

Hogyan illik bele a Molecz által leírt változás a grammatikalizációként számon tartott, s napjainkban a kutatás előterébe került folyamatba? Ennek tipikus példája az igeikötővé válás,³⁴ melynek során az eredetileg teljes jelentéstartalommal bíró szó funkcionális kategóriává szegényedik.

A mai hangsúlykerülő igék esetében nagyjából a következő folyamat figyelhető meg: egy viszonyító funkciójú elem az igehez kapcsolódva ennek teljesen új jelentést ad:

-nAk + hív > 'valamilyen néven nevez, számon tart'

Az igemódosítók kategóriájában tapasztalható szórendi különbség oka épp a funkcióváltozás folyamatszerűsége: az igeikötős ige igeikötője előbbre tart a grammatikalizálódás folyamatában, önállóbb, ezért bizonyos kommunikatív helyzetben (hangsúlyos pozícióban) elszakadhat az igtől. A nem önállósult határozói esetrágok pozíciója „bizonytalanabb”, hol konkrét adverbiális, hol pedig teljesen új lexikai funkciójukban jelennek meg. Összetartozásuk az igevel még csak „úton van” a véglegesség felé, ezért kell valamilyen kézzel fogható eszköz az új funkció kifejezésére. Ez pedig a **kötött(ebb) szórendi helyzet**: a *vkit vminek hívnak* csak akkor hordozza a 'névviselés, névvel való megkülönböztetés' funkcióját, ha az igt a *-nAk* ragos főnév megelőzi. Ha az ige eredeti, szűkebb jelentéstartalmával szerepel, lehet hangsúlyos, mondatkezdő pozícióban is:

(19) *Hívtam egész nap, de nem veszi fel a telefont.*

A jelenség megegyezik a képzőszerű – tehát jelentést megváltoztató, nem csak perfektíváló, illetve irányjelölő funkciójú – igeikötők viselkedésével: *tol – eltol* ('elront'), *vág – átvág* ('becsap').

Vonzat vagy igeikötő?

³³ Ilyen megkülönböztető formai jegy a *kell* ige hiányos jelen idejű paradigmája, illetve a *szabad* melléknév „segédigésülése”, melynek során múlt idejű személyragokat vehet fel: *el szabadott vinniük a kocsit*. A szórend korlátozása mutatja a teljes szemantikájú igeikötő segédigévé degradálását: *el akarunk menni, ki tudunk jönni*. Az *el szeretnék menni* és a *szeretnék elmenni* használata meggyőződésem szerint nem nyelvhelyességi kérdés, hanem a segédigévé válás folyamatának elején tartó igebe még belejátszik az eredeti, a teljes szemantikai funkció.

³⁴ vö. Forgács (2005, 88–116)

A helyesírás tanúsága szerint a *-nAk* nem az igéhez, hanem egy másik lexikai egységhez kapcsolódik közvetlenül: *cicukámnak + hív*. Mivel tudjuk, hogy a helyesírás nem szerves része, csak hol jól, hol rosszul értelmezett folyománya a nyelv szerkezetének, a szerkezet mozgásának, ez a tény tehát egyáltalán nem cáfolja az igekötőkkel való hasonlóságot. Ezt két érveléssel támasztom alá:

1. Az igekötővé válásnak feltehetően már az ősmagyar korban elindult folyamata ma sem zárult el; az igekötők egy része visszavezethető olyan határozói funkciójú elemre, amelyből névutó, határozórag is keletkezett;
2. Az igekötő lazán kötődik az igéhez, a következő esetekben elválik:

– Kiegészítendő kérdés:

(20a) *Mikor/Kivel/Miért mész el?*

– Felszólítás:

(20b) *Menj el!*

– A teljes predikációra vonatkozó tagadás:

(20c) *Nem megyek el* – szemben az igekötőre vonatkozó korlátozott tagadással:

(20d) *Nem **el**megyek, csak **ki**megyek elszívni egy cigarettát.*

– A mondat hangsúlyossá válik, azaz egy tetszőleges elem kerül fókuszpozícióba:

(20e) *A barátaimmal' megyek el, nem a gyerekeimmel.*

Ha az igekötő elválásának eseteivel összevetjük a hangsúlykerülő igék és kiegészítőik kötött(ebb) sorrendjét, érdekes párhuzam figyelhető meg:

– Kiegészítendő kérdés:

(21a) *Hogy/Minek hívják ezt az embert? Ki hívja cicukámnak a feleségét? Mikor hívták Karl-Marx-Stadtnak Chemnitzet?*

– Felszólítás:

(21b) *Hívják Ronaldónak a kisleányt!* (Ritka.)

– Teljes tagadás:

(21c) *Nem hívják Ronaldónak.*

– Részleges tagadás:

(21d) *Nem Ronaldónak hívják a kisleányt, hanem Bendegúznak.*

– Kitöltött fókuszpozíció:

(21e) *A szomszéd kisleányát' hívják Ronaldónak, nem az én unokámat.*

A felsorolt esetekben az igekötő és a vizsgált kiegészítő hasonlóan viselkedik. Ahhoz, hogy különbséget fedezzünk fel, el kell különítenünk egymástól a képzőszerű és a grammatikai funkciójú igekötős igéket:

(22) *János eltolta a szekrényt a faltól.*

(23) *János eltolta a vizsgáját.*

(22) esetében grammatikus mondatot kapunk, ha az ige mondatkezdő helyzetben van:

(22a) (Épp) *Tolta el János a szekrényt a faltól, amikor csengettek.* (Progresszív aspektus.)

(23) esetében egyértelműen agrammatikus eredményt kapunk az ige mondatkezdő pozícióba helyezésével. A (22) és (23) *el*-je nem ugyanaz: (23) esetében erősebb a kötődés, mivel az igekötő itt szemantikai funkciót hordoz. Az *eltol* metaforikus fejlődését már nehéz nyomon követni: az *el* irány/távolodás jelentéséből vezethető le: 'túlzásba viszi a távolodást; addig távolodik, amíg az megszünteti az előző pozitív szituációt' (Hegedűs 2004, 97).

6.1. Az igekötőt Kiefer–Ladányi (2000; vö. 4.2.1.) nem tekinti az ige vonzatának, viszont megváltoztat(hat)ja az ige vonzatkeretét:

(24) *A gyerek a játékokat nézi. A gyerek ránézett a kirakatban levő játékokra.*

Amennyiben ezt az állítást elfogadjuk, s bizonyítottak tekintjük a 6. pontban levezetett, a SzL kiegészítők/igemódosítók és az igekötők szoros összefüggéseit, akkor a SzL elemeket **nem nevezhetjük vonzatnak**. E tanulmány keretein belül nem vállalkoznék terminológiai újításra, s főleg ennek gyors elterjesztését nem merném vállalni; mindenesetre felhívom a figyelmet a terminológiai gyakorlatban jelen lévő következetlenségre. A *vonzat* megjelölésre az általam (Hegedűs 1989, 2004) *grammatikai kiegészítőnek* nevezett, az agens–patiens viszony szempontjából releváns viszonyító funkciót jelölő elem tarthat számot. E viszonyító funkciók elengedhetetlenek ahhoz, hogy az igében kifejezett jelentéstartalomnak az adott helyzet minden fontos résztvevőjével való szintaktikai kapcsolatát kifejezzék. Például a *jótáll vkiért, vmiért* kifejezésben az *-ért* raggal jelöljük azt a személyt, elvont cselekvést, amelyre az igei tartalom vonatkozik. Azonosítható a fentiekben idézett (2.2) Dik-féle kvalitatív valenciával, illetve argumentum-struktúrával, amely szintaktikai megtestesülése valamely tematikus szerepnek. Az argumentumtípus és a tematikus szerep viszonya nyelvspecifikus, de éppen a hasonló/azonos kogníciós folyamat miatt vannak azonosságok és hasonlóságok. (Itt ismét utalhatunk a valenciakutatás jelentés felőli megközelítésére; l. Wotjak 2.3.)

Fontosnak tartom leszögezni még egyszer a kétféle „vonzat”, azaz az SzL kiegészítő és a grammatikai vonzat közötti alapvető különbségeket:

1. az SzL nem aktáns; szórendi helyét nem csak a közlésfunkcióban betöltött szerepe határozza meg;
2. a grammatikai vonzat (GrV) aktáns; szórendi helye alapvetően a közlésfunkcióban betöltött szerepétől függ; egyértelmű tematikus szereppel rendelkezik, melyet nyelvspecifikus szintaktikai eszközök fejeznek ki.

A kétféle „vonzat” tehát nem egyenértékű, a beszédrészek között az SzL helye a lexika felé tolódik, míg a GrV-é a viszonyító funkciójú elemek között van. Megkülönböztetésük eszköze a szórend: **minél erősebben dominál a lexikai funkció, neutrális szituációban annál inkább kisajátítja magának az elem az igtől jobbra levő helyet**. Mindennek szerves következménye, hogy az ige hangsúlykerülővé válik. Gondolatmenetem befejezéseként e folyamatot a valenciaelmélet szemszögéből vizsgálom meg.

7. *Summázat: a szórend mint valenciahordozó*

Az ige jelentésének megváltozása sohasem önmagában megy végbe, hanem kötve van a szöveghez, a szituációhoz, a *szcénához*.³⁵ Egy adott kifejezés – jelenleg egy ige – „jelentésének meghatározott terjedelme (*scope of predication*) és bázisa (*base*) van, amely az adott kifejezés által előhívott **konceptuális tartalomnak** a mértékét határozza meg.”³⁶ Más szituációban, más szcénában a jelentés terjedelme, ezáltal konceptuális tartalma megváltozik. A Molecz által ábrázolt történeti folyamat úgy értelmezhető, hogy a kívánt jelentés jó ideig profilírozódott hangsúlyos szórend esetében (l. 4.1.):

(9) „Boltisar ember es jobagya, ki **hewatatik** Gadami Lerinchnek” > profilírozza a ’nevet visel’,

(10) „Mely in una summa **teszen** háromszáz magyar forintokat” > profilírozza az ’összeget kiad’,

(11) „Merania **vagyon** Tirolisbann” > profilírozza a ’található, elterül’,

³⁵ „A keret, a szcena és a profilírozás tulajdonképpen ugyanannak a folyamatnak a két oldalát ábrázolja: a profilírozás „kivágja” a kognitív (tapasztalati) mezőből azokat a fontosnak tartott elemeket, amelyek előtérbe kerülnek, az interpretációs keret és a szcena viszont a profilírozás folyamatában a kiemelt fogalomnak a megértését biztosítják” (Bańcerowski 2002, 322).

³⁶ Bańcerowski 2002, 322

(12) „Egy Tsászár uralkodván Róma várossában, **tartott** igen fényes udvart” > profilírozza a ’vmit fenntart’ szemantikai struktúráját.

Később a fenti példák igéi a szöveg igényelte profilt csak hangsúlytalan – hangsúlykerülő – helyzetben és más kiegészítőkkal (igekötő, vonzat) nyerték el. Más oldalról megfogalmazhatjuk, hogy az igék jelentésének terjedelme kiszélesedett, az általuk előhívott konceptuális tartalom elmosódott. Ezért vált szükségessé valamely nyelvi eszköz bevetése, mely a kívánt profilt hívja elő. Meglátásom szerint ez az eljárás/folyamat a grammatikalizálódás kognitív hátterének magyarázata; a feladat már csak annyi, hogy megnevezzük, illetve elhelyezzük ezt a nyelvi eszközt azt adott nyelv leírásában.

Tanulmányom bevezető részében röviden összefoglaltam a vonzat/valencia problematikájának a tárgy szempontjából legfontosabb állomásait,³⁷ kiemelve azokat a pontokat, amelyek továbbgondolást igényelnek. Ezek közül a legfontosabbak:

– László Sarolta (3.1.) a Pasierbsky-féle kétszintű valenciaelméletet a magyarra aktualizálta, bizonyítva, hogy a morféma is betölthet valenciahordozó szerepet. Érdekes, hogy ez a lényegi megállapítás sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem gyakorolt érdemi hatást a magyar grammatikai irodalomra, talán csak a MID-tanárok gyakorlati megközelítésében, magyarázatában jelent meg – de szigorúan csak a praxis szintjén. A finnből kiindulva, ismét csak az idegennyelv-tanításban gyökerezve hangsúlyozta Järventausta (2000) a valenciaelmélet kiterjesztését a nem-konfigurációs nyelvekre.

– Molecz Béla az akkori tudomány színvonalán és gyakorlati lehetőségein messze felülemelkedve, történeti korpusz alapján teremtette meg a kapcsolatot a vonzat és a szórend között. Tudomásom szerint elsőként tulajdonított grammatikai funkciót egy tetetlen elemnek, a szórendnek. **Mindezek alapján a valenciahordozók Pasierbsky–Ágel–László-féle két szintjét kiegészíthetjük egy harmadikkal, a szórend nano-szintjével.** Az aktánsokat makro-szinten szintaktikai, mikro-szinten morfológia eszközök jelölik, míg a nano-szinten a rögzített ige előtti pozícióban azt eredményezi, hogy az aktáns beleolvad az igébe, a cselekvéshordozó már nem pusztán hordozójává, hanem szerves részévé, alakítójává válik az eseménynek.

– A hangsúlykerülő igék viselkedésének feltárásával szintén Molecz (4.) bontotta le a falat a nyelv lexikai és grammatikai oldala közt: egyrészt leírta magát a grammatikalizáció folyamatát, másrészt annak átcsapását, folytatását egy lexikalizációs folyamatban. A nyelvemlékeket vizsgálva előrevetítette, megjósolhatóvá tette a nyelv változásának valószínű ösvényét.

– Az igemódosítók kétarcúságából kiindulva szükségesnek látszik különbséget tenni az aktáns szerepű, általam grammatikai kiegészítőnek / vonzatnak (GrV) és az ige jelentését befolyásoló/megváltoztató, általam szemantikai-lexikai kiegészítőnek (SzL) nevezett elemek között (5–6). Az utóbbi beleillik abba a grammatikalizációs folyamatba, mely a magyarban leginkább az igekötők kialakulásában, illetve az igekötővé válás máig sem lezárult folyamatában nyilvánul meg.

³⁷ I. még Dobos 2005.

8. Tanulságok

A „minden mindennel összefügg“ állítás ismét igazolást nyert: a grammatikalizáció és lexikalizáció fonalára igyekeztem felfűzni a szórend sajátos viselkedését, mely váratlan közelségbe hozza egymással a vonzatokat, a segédigéket, a hangsúlykérő igéket – s folytatható a felsorolás az idiomatikus kifejezések irányába. A folyamatok egymásba kapcsolódnak, az ok átvált okozatba, az állapot a történetnek csupán virtuális része.

Fontos, hogy egy-egy folyamat kognitív hátterének feltárása ne maradjon pusztán elméleti eredmény. A nyelvhasználat alapján nyert adatok történeti fejlődésének, valamint a valóság nyelvi megtestesülésének feltárása közelebb visz a praxishoz, jelen esetben a magyar nyelv szórendjének taníthatóságához.

Irodalom

- Ágel, Vilmos 1995. Valenzrealisierung, Grammatik und Valenz. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 23. 2–31.
- Apreszjan, Jurij D. – Páll Erna 1980. *Orosz ige – magyar ige*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Balogh Péter 1888. Az ige szereplése a mondatban. *Nyr.* 17: 294–300; 342–354.
- Bañcerowski, Janusz 2002. A profilírozás mint nyelvészeti fogalom. *Nyr.* 126/3: 321–328.
- Brassai Sámuel 1860. A magyar mondat. *Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye* I. 279–399; II. 2–127; III. 173–409.
- Brassai Sámuel 1873. *Paraleipomena kai diorthoumena*. Budapest.
- Cseresnyési László 2004. Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Dobos Csilla 2005. A vonzatófogalom kialakulásáról. http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1219-543X/tomus_10_fas_3_2005/ISSN_1219-543X_tomus_10_fas_3_2005_027-048.pdf (letöltve: 2018.10.14.)
- Dik, Simon C. 1978. *Functional Grammar*. Amsterdam – New York – Oxford, North- Holland Publishing Company.
- Dik, Simon C. 1989. *The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause*. Foris Publications, Dordrecht – Holland / Providence RI – U.S.A.
- Forgács Tamás 2005. Grammatikalizálódás az igekötők körében. In: *Budapesti Uráli Műhely 4. Uráli grammatizáló*. Szerk.: Oszkó Beatrix – Sipos Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 88–116.
- Georg von der Gabelentz 1869. „Ideen zu einer vergleichenden Syntax.” *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* 6: 377–384; Weiteres zur vergleichenden Syntax. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, Bd. VIII. 2. 129–165.
- Goethe, Johann Wolfgang 1809. *Vonzások és választások*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963. (Fordította: Vas István)
- Haspelmath, Martin 1999. Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics* 37.6: 1043–68. <http://people.cohums.ohio-state.edu/schwenter1/haspelmath1999.pdf>
- Hegedüs Rita 1989: Szórend és nyelvfejlődés. Kísérlet a magyar semleges mondatok szórendjének meghatározására. *Hungarica* 4. Helsinki. 41–49.
- Hegedüs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hegedüs Rita 2006. Más néven: névmás. In: Gecső Tamás (szerk.): *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 153–160.
- Helbig, G. – Schenkel, W. 1968. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig.
- Horváth László 2007. Vonzatok és változások az igei szerkezetekben. In: *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből*. Tinta Kiadó, Budapest. 110–119.
- Hajdú Ferenc 2000. Vonzatok és választások. *Édes Anyanyelvünk*, 22/2: 4.
- Imrényi András 2007. A magyar szórend kísérleti modelljei, 1. Optimalitáselmélet. *Magyar Nyelvőr* 131/2: 195–212.
- Imrényi András 2007. A magyar szórend kísérleti modelljei, 2. Optimalitáselmélet. *Magyar Nyelvőr* 131/4: 430–451. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1314/131404.pdf> (letöltve: 2018.10.18.)
- Juhász János 1970. *Probleme der Interferenz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1963. Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. *ÁNyTI*: 161–186.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Kiefer Ferenc 2003. A kétféle igemódosító. *Nyelvtudományi közlemények* 100. 177–186.
<http://www.nytud.hu/nyk/100/kiefer.pdf> (letöltve: 2013.04.20.)
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000: Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 453–518.
- Komlósy András 1989. Fókuszban az igék. *ÁNyT* XVII: 171–182.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 495–497.
- Laczkó Krisztina 2000. A morfémaszerkezetek. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 61–63.
- Ladányi Mária 1998. Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és szerves nyelvészeti keretben. *MNy* 94: 407–423.
- Langacker, Ronald 2001: Discourse in Cognitive Grammar. In: *Cognitive Linguistics* 12/2: 143–188.
<https://pdfs.semanticscholar.org/aded/57da6de9d3fdc82b0c7a75d45cbd0bd5248b.pdf> (letöltve: 2018.10.14.)
- László Sarolta 1988. Mikroebene. In: Mrazović, Pavica – Teubert, Wolfgang (Hg.): *Valenzen im Kontrast. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag*. Heidelberg, 218–233.
- Lukács Gillike 1980. *A valencia fogalma a német, orosz és magyar leíró nyelvészetben*. Doktori értekezés. ELTE BTK, Budapest. Kézirat.
- Molecz Béla 1900. *A magyar szórend történeti fejlődése*. Szerzői kiadás. Budapest.
- Molnár Ilona 1973. Az igei csoport különös tekintettel a vonzatokra. *ÁNyT* IX. 123–146.
- Prószéky Gábor 1988. Határozók, szabad határozók. *ÁNyT* XVII. 213–240.
- Révai Valéria 2005. Simonyi vonzattelfogása. In: *Iskolakultúra*. Szerk.: Révay Valéria. 50–56.
- Simonyi Zsigmond 1905. *A magyar nyelv*. Második, átdolgozott kiadás. Athenaeum, Budapest.
- Schumacher, Helmut – Kubczak, Jacqueline – Schmidt, Renate – de Ruiter, Vera 2004. *Valenzwörterbuch deutscher Verben*. Narr, Tübingen.
- Szathmári István 1995. Szenczi Molnár Albert és a nevek. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk.: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály. Budapest–Miskolc. 530–535.
<http://mnytud.arts.klte.hu/nevarchivum/konyvtar/alkalmazott/tanulmányok> (letöltve: 2012.12.20.)
- Tesnière, Lucien 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris. [Elemzését I. Károly 1963.]
- Wotjak, Gerd 2001. Valenztheorie im Aufwind? Versuch einer Bilanz. In: Thielemann, W. – Welke, K. (Hg.): *Valenztheorie – Einsichten und Ausblicke*. Nodus, Münster. 27–64.

Hegedűs, Rita

Arguments and selection

(On the functional analysis of arguments in Hungarian)

This paper discusses the difference between verb complement types. It is argued that verb complements are an issue that form-oriented approaches can no longer tackle, therefore, language-use based approaches have to be called for. Since the borderlines between arguments, valencies and semantic complements are rather fuzzy, the strict categories created by linguists in this respect can never be constant. Changes on the semantic/lexical level are driven by metaphorization, the major tool of which is grammaticalization on the structural level. The paper proposes that word order can be used to mark categorical changes.